

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Robin Cohen, 2003, *Παγκόσμια διασπορά*, Νικόλαος Τάτσης, Αντώνης Κόντης και Ηλέκτρα Πετράκου (επιμ.), μτφ. Τίνα Πλυτά, Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και Διασποράς (ΕΜΜΜΕΔΙΑ), Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Πανεπιστημίου Αθηνών, Σειρά Ειδικών Μελετών της Μετανάστευσης και Διασποράς No 1, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 374 σελ. (ISBN: 960-02-1660-6)

Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης επέφερε ραγδαίες αλλαγές στις εθνικές σχέσεις και στη διεθνή μετανάστευση προκαλώντας την ανάγκη νέων εννοιολογικών προοπτικών ως προς την κατανόηση του σύγχρονου πανοράματος διεθνικών ταυτοτήτων. Η μεταφρασμένη από το πρωτότυπο μελέτη του Cohen (1997)¹ εστιάζει στο σύνθετο θέμα των διαστάσεων και των εκφάνσεων του φαινομένου της διασποράς μέσω λεπτομερειακών ιστορικών στοιχείων, την τυποποίησή του σε κατηγορίες και την συγκριτική αντιπαράθεση κύριων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων

του φαινομένου σε διαφορετικά κοινωνικά, πολιτισμικά και χρονικά πλαίσια. Οι Τάτσης και Κόντης στο προλογικό τους σημείωμα αναφέρουν ότι η κριτική και αναλυτική ματιά του συγγραφέα βασίζεται σε εμπειρικά και προσωπικά δεδομένα και στην σε βάθος διερεύνηση των στοιχείων που χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη του. Ο συγγραφέας, οργανώνοντας τα κεφάλαια θεματικά, χρησιμοποιώντας μία ή δύο εθνικές ομάδες ως παράδειγμα, τονίζει την ιδιαιτερότητα του φαινομένου και τη νοηματική κατασκευή της πραγματικότητας που λαμβάνει χώρα εκτός

1. Βλ. και R. Cohen, 1997, *Global diasporas: An introduction*, London, UCL Press.

των φυσικών, τοπικών ορίων του πολιτισμικού συστήματος του τόπου καταγωγής, ενώ, συγχρόνως, μέσα από τη μελέτη του αναδύονται και θέματα σχετικά με την εργασία μέσα στους πληθυσμούς της διασποράς. Ο Cohen στον πρόλογό του στην ελληνική έκδοση υπογραμμίζει ότι η ιδέα της διασποράς μπορεί να παράσχει το απαραίτητο πλαίσιο ερμηνείας των θεμάτων αυτών. Παρά το ότι συχνά συλλαμβάνεται από την άποψη ενός καταστροφικού διασκορπισμού, η διεύρυνση της έννοιας της διασποράς, προκειμένου να συμπεριληφθεί η εμπορική, αποικιακή, εργατική και πολιτισμική διασπορά, μπορεί να προσφέρει βαθύτερη κατανόηση των συχνά θετικών σχέσεων μεταξύ των πατριδών των μεταναστών και των χωρών εργασίας και εγκατάστασής τους.

Στο **πρώτο κεφάλαιο** ο Cohen επικεντρώνεται στην εμπειρία της διασποράς του εβραϊκού πληθυσμού εξαιτίας διωγμού που βίωσε, με τραυματικές ιστορικές εμπειρίες γεμάτες από αισθήματα αιχμαλωσίας, εξορίας, αλλοτρίωσης και απομόνωσης. Ωστόσο, επρόκειτο και για διασπορά επιτυχημένη στο εμπόριο και στις συνάλλαγές, φανερώνοντας έναν υψηλού επιπέδου κοσμοπολιτισμό που ταιριάζει στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η εργασιακή τους δραστηριότητα

έδειξε πως, μέσω της αυξανόμενης συμμετοχής τους στον εμπορικό και τραπεζικό τομέα, εύποροι και ισχυροί Εβραίοι μπορούσαν να δράσουν εις βάρος των εθνικών συμφερόντων των χώρων υποδοχής.

Το **δεύτερο κεφάλαιο** αφορά τη διάσταση της διασποράς εξαιτίας επίσης διωγμού, και δίνει έμφαση στους Αφρικανούς και στους Αρμένιους. Το υπερατλαντικό εμπόριο εναπόθεσε Αφρικανούς δούλους στην Καραϊβική, στο Μεξικό και στη Βραζιλία ως εργάτες σε τροπικές φυτείες, ενώ άλλοι κατέληξαν στη Μεσόγειο και στην Αμερική ως έμποροι παρά ως δούλοι, γεγονός που δεν ελαχιστοποιεί το συλλογικό τραύμα της υπερατλαντικής αφρικανικής διασποράς. Ο συγγραφέας αντιπαράβάλλει το εβραϊκό Ολοκαύτωμα με τη μεταχείριση των Αρμενίων από τους Τούρκους. Σημαντικός αριθμός Αρμενίων εγκαταστάθηκε στις ΗΠΑ και στη Γαλλία αναπτύσσοντας ιδιαίτερα επιτυχημένη οικονομική δραστηριότητα καθώς και ένα σύνολο οργανώσεων. Εντούτοις, και στις δύο περιπτώσεις αναφέρεται η ευρύτερη διασκορπίση των πληθυσμών, που, όμως, διατήρησαν τη συλλογική τους μνήμη.

Στην εργατική διασπορά αναφέρεται το **τρίτο κεφάλαιο** και εστιάζεται στις συμβάσεις υποχρεωτικής εργασίας εκατομμυ-

ρίων Ινδών που εργαστήκαν στις φυτείες ευρωπαϊκών αποικιακών κτήσεων και, παράλληλα, στη διασπορά Βρετανών πολιτών. Οι ανεπαρκείς νομοθετικές ρυθμίσεις για τους μετανάστες εργάτες που δεσμεύονταν σε υποχρεωτικές εργασίες όπως και η διαμονή τους σε παραπήγματα δούλων αποτελούσαν δείγματα ενός νέου συστήματος δουλείας. Ωστόσο, μέσω της θρησκευτικής, πολιτιστικής και πολιτικής οργάνωσης, η ινδική εργατική διασπορά κέρδισε επιρροή σε μερικές χώρες εγκατάστασης αποκτώντας οφέλη, ενώ αλλού η στέρηση και η φτώχεια κυριάρχησαν. Ο Cohen τονίζει ότι προκλήθηκε και βρετανική διασπορά μετά την κατάρρευση της αγροτικής οικονομίας. Ο υπερπληθυσμός, η ανεργία και η εκτεταμένη φτώχεια μαζί με μια μαζική ώθηση για μετανάστευση, κρατικά υποβοηθούμενη, ώθησαν μέρος του πληθυσμού των Βρετανών κατοίκων να μετακινηθεί, καθώς στις αποικίες παρόχονταν μεγαλύτερες ευκαιρίες για γη και εργασία. Η βρετανική αποικιοκρατική διασπορά άρχισε να φθίνει με γρήγορους ρυθμούς, όταν έπαψε η υποστήριξη της πατρίδας προς τις κτήσεις.

Στην εμπορική διασπορά των Κινέζων εμπόρων στη νοτιοανατολική Ασία, όπου δημιούργησαν μια εσωτερική ανθεκτικότητα και έναν βαθμό οικογενειακής

και φυλετικής αλληλεγγύης που αναπαρήγαγε την κινεζική προσαρμοστικότητα, επικεντρώνεται το **τέταρτο κεφάλαιο**. Στους Κινέζους παρατηρήθηκε η έλλειψη αφοσίωσης στην τοπική πολιτική ζωή στις περιοχές όπου μετανάστευαν, λόγω της ισχυρής συναισθηματικής δέσμευσής τους με την πατρίδα. Όσοι έμεναν και μετά τη λήξη της σύμβασης υποχρεωτικής εργασίας αποτέλεσαν τον πυρήνα των κινεζικών συνοικιών, προωθώντας την εθνοτική τους γραφικότητα, παράγοντας έναν εθνοτικό θύλακα για την ανάπτυξη των εμπορικών τους δραστηριοτήτων. Σχετικά με τη λιβανέζικη εμπορική διασπορά στη δυτική Αφρική και στην Αμερική, επισημαίνεται ότι η περιοχή γύρω από τη Βηρυτό, αποτελώντας τη χρηματιστηριακή πρωτεύουσα της Συρίας, ήταν ενσωματωμένη στη σύγχρονη παγκόσμια οικονομία, καθώς βρισκόταν σε έναν άξονα εμπορίου, μεταφορών, επικοινωνιών και χρηματιστηριακών εργασιών. Οι συγκρούσεις μεταξύ 1840-1850, η ανασφάλεια, ο υπερπληθυσμός και η διαστρέβλωση της οικονομίας ώθησαν μεγάλο μέρος των κατοίκων έξω από το Λίβανο. Αποτέλεσμα των δυσκολιών ήταν η μεταστροφή στη χώρα εγκατάστασης της επαγγελματικής τους ιδιότητας σε εργάτες, σε εμπόρους και σε καταστηματαρχες με

ελάχιστους να αποδέχονται την ανειδίκευτη βιομηχανική εργασία και να προτιμούν το πλανόδιο εμπόριο. Άνθρωποι φεύγουν από τη Βηρυτό και κατόπιν επιστρέφουν, για να ξαναφύγουν μετά από λίγο, λόγω της επιρροής που ασκεί η φανταστική πατρίδα στη διασπορά, παρά τις αναμνήσεις εθνικών διαμαχών.

Οι περιπτώσεις μη-επιτυχημένης και επιτυχημένης κατασκευής ή ανακατασκευής της πατρίδας στη διασπορά, των Σιχ και των Σιωνιστών αντίστοιχα, αναλύονται στο **πέμπτο κεφάλαιο** της μελέτης. Μετά την παρακμή του κράτους τους, οι Σιχ βρέθηκαν υπό την κυριαρχία της Βρετανίας που υποκατέστησε την τάξη και παρείχε κίνητρα δίνοντας την αίσθηση ότι το μέλλον τους ήταν συνυφασμένο με εκείνο της βρετανικής αυτοκρατορίας στην Ινδία. Πολλοί Σιχ εγκαταστάθηκαν στην Αυστραλία, τον Καναδά, στις ΗΠΑ και στη Βρετανία, όπου απασχολήθηκαν στη γεωργία, στους σιδηροδρόμους, στην υλοτομία, ενώ πολλοί εργάζονταν ως πλανόδιοι πωλητές εσωρούχων και πλεκτών. Η αφοσίωσή τους, όμως, στη βρετανική αυτοκρατορία ανταμείφθηκε άσχημα, καθώς όχι μόνο υπέμειναν περιορισμούς μετανάστευσης αλλά και κοινωνικοοικονομικές ανισότητες, γεγονότα που αφύπνισαν τον πολιτικό ακτιβι-

σμό και το θρησκευτικό ενθουσιασμό τους. Παρά την αποτυχία ίδρυσης ξεχωριστού κράτος των Σιχ στην Ινδία, οι απαιτήσεις για αυτό ήταν έκδηλες καθώς θα παρείχε μια μορφή διαφυγής από την κυριαρχία του Ινδουισμού. Στην περίπτωση των Σιωνιστών παρατίθενται σιωνιστικές ομάδες που τάσσονταν υπέρ αλλά και κατά της αφομοίωσης και της σύνδεσης της πατρίδας με το λαό, της συνειδητής ταύτισης με τις χώρες εγκατάστασης και της διαφυγής από την εθνική ιδιότητα και τη θρησκεία.

Στο **έκτο κεφάλαιο** εξετάζεται η πολιτισμική διασπορά και ιδιαίτερα στην περίπτωση των μεταναστών αφρικανικής καταγωγής από την Καραιβική· αν και οι μετανάστες αυτοί δεν ήταν αυτόχθονες, στη μελέτη διακρίνεται μια ξεχωριστή ταυτότητα καραιβικής διασποράς στην οποία προσδίδεται μια αίσθηση υβριδικότητας. Πλήθος μεταναστών από την Καραιβική πήγε στην Ευρώπη, στις ΗΠΑ και στον Παναμά με πολλές εργασιακές ιδιότητες, όπου με προσωρινά συμβόλαια στη Φλόριντα, έκοβαν ζαχαροκάλαμα στην Κεντρική Αμερική εργάστηκαν σε δημόσια έργα και φυτείες μπανάνας και στη Νέα Υόρκη μονοπώλησαν τα πλυντήρια, τα τουριστικά γραφεία και τα κομμωτήρια, διαδραματίζοντας προεξέχοντα

ρόλο στην πολιτική: συνάμα κατείχαν σημαντικούς ρόλους στην ιατρική, στη διδασκαλία και στο λιανικό εμπόριο, γεγονός που τονίζει τη διάκρισή τους στη ευρύτερη μαύρη και αμερικανική κοινωνία. Στο Ηνωμένο Βασίλειο η τύχη τους υπήρξε λιγότερο ευνοϊκή διότι εκεί έφτασαν μαζικά, σε διαφορετικές ομάδες, χωρίς προετοιμασία δικτύων φίλων και ευκαιριών. Η εργασιακή κινητικότητα τους ήταν περιορισμένη, οι εκπαιδευτικές επιτυχίες ισχνές και η δεύτερη γενιά έδειξε υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας και ανεργίας. Στην Ολλανδία οι συνθήκες ζωής τους βελτιώθηκαν σημαντικά λόγω της ευνοϊκής πολιτικής δημόσιας πρόνοιας, ενώ στη Γαλλία απασχολήθηκαν σε ανειδίκευτες, χειρωνακτικές εργασίες και στο δημόσιο τομέα. Οι μετανάστες από την Καραϊβική μετέφεραν στις χώρες της διασποράς την ιδιωματική γλώσσα, τον τρόπο ζωής, τα διάφορα είδη μουσικής, ενώ με τα στοιχεία που συναντούσαν στις νέες χώρες συνέθεσαν μια διεθνική και διαπολιτισμική πολλαπλότητα, έγιναν ένας περιθωριακός λαός, χωρίς να είναι πλέον ικανοί να εκφράσουν μια αίσθηση πατρίδας. Αποκλεισμένοι σε μια κατάσταση εκκρεμότητας ή μεταβατικότητας θα βίωναν μια κρίση νοήματος όπου θεσμοί και αξίες διαλύονταν και κατέρρεαν.

Ο συγγραφέας στα **δύο τελευταία κεφάλαια** συνοψίζει την προβληματική του τονίζοντας πως στη μελέτη του φαινομένου της διασποράς την εποχή της παγκοσμιοποίησης πρέπει να ληφθούν υπόψη: η παγκόσμια μορφή της οικονομίας, των κοινωνιών και των μεταφορών στα πλαίσια μιας νέας διεθνούς κατανομής εργασίας, διεθνικών επιχειρήσεων και ροής κεφαλαίου, οι μορφές διεθνούς μετανάστευσης αντιτιθέμενες στη μόνιμη εγκατάσταση, η ανάπτυξη των παγκόσμιων πόλεων, η δημιουργία κοσμοπολιτικών και τοπικών πολιτισμών που προκύπτουν ή αντιδρούν στην παγκοσμιοποίηση καθώς και η αποσύνδεση της κοινωνικής και εθνικής ταυτότητας από συγκεκριμένη επικράτεια καταγωγής ή προσορισμού. Μολονότι η παγκοσμιοποίηση και η διασποροποίηση είναι ξεχωριστά φαινόμενα, φαίνεται να εξελίσσονται παράλληλα. Ο Cohen συνοψίζοντας τα είδη της διασποράς και το μέλλον τους, σε έναν παραλληλισμό κοινωνιολογικών τύπων διασποράς με όρους κηπουρικής, καταλήγει σε τελικές παρατηρήσεις, τονίζοντας ότι το κράτος-έθνος χρησιμοποιείται περισσότερο σαν εργαλείο παρά σαν συγκινησιακό αντικείμενο λατρείας, και ότι οι μειονότητες έχουν δικαίωμα να διατηρήσουν τους δεσμούς γλώσσας, θρησκείας

ας, πολιτισμού, αίσθησης κοινής ιστορίας, οικογενειακών σχέσεων και κοινοτικών συνηθειών τονίζει ακόμα ότι οι περιπτώσεις διασποράς γεφυρώνουν το χάσμα μεταξύ ατόμου και κοινωνίας, τοπικού και παγκόσμιου, και ότι έχουν ανθρώπινα δικαιώματα ή δικαιώματα ομάδων. Ο συγγραφέας ολοκληρώνει την προβληματική που ανέπτυξε, διερωτώμενος αν θα καταφέρουν οι νέες περιπτώσεις διασποράς να προσφέρουν αφοσίωση και ταύτιση στην πίστη που απαιτούν τα κράτη-έθνη και οι παραδοσιακές θρησκείες ή θα εξαφανιστούν ενώπιον της παγκοσμιοποίησης και της διεθνοποίησης.

Το βιβλίο του Cohen αποτελεί μια επίκαιρη συμβολή στον κλάδο των κοινωνικών επιστημών μέσω της διαχείρισης πολυσχιδούς εμπειρικού υλικού, το οποίο σχηματοποιεί θεωρητικά όλο το φάσμα του εννοιολογικού πλέγματος της διασποράς. Ο συγγραφέας γράφοντας σε μια γλώσσα χωρίς τεχνάσματα ενθαρρύνει το αναγνωστικό κοινό προσφέροντας ένα πλαίσιο ερμηνείας της διασποράς όχι μόνο στη σύγχρονη εκδοχή της αλλά και στη διαχρονική εξέλιξή της μέσα στο πέρασ της ιστορίας. Από την ανάλυσή του φαίνεται ότι στη

φάση της παγκοσμιοποίησης, της οικονομικής και κοινωνικής ζωής που διανύεται, η σημασία της διασποράς ως πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο θα αυξηθεί και θα αποτελέσει πρόκληση για την άσκηση πρακτικής πολιτικής, καθώς και για τη μελέτη του από την ειδική επιστημονική κοινότητα μέσα από ένα ιδιαίτερο κλίμα ευαισθητοποίησης. Με αυτήν την έννοια συνιστά μια σημαντική συνεισφορά στη σχετική βιβλιογραφία καθώς είναι ένα εξαιρετικά χρήσιμο εγχειρίδιο για ερευνητές, επιστήμονες, φοιτητές των κοινωνικών επιστημών, δημόσιες υπηρεσίες ή διεθνείς οργανισμούς, μη-κυβερνητικές οργανώσεις και, φυσικά, για όσους δραστηριοποιούνται στη μελέτη της μετανάστευσης και του φαινομένου της διασποράς.

Θεόδωρος Φούσκας

*Δρ Κοινωνιολογίας Παντείου
Πανεπιστημίου*

Ευφροσύνη Μαλεκάκη

*Υπ. Δρ Κοινωνιολογίας
Παντείου Πανεπιστημίου*

Σταμάτιος Φούσκας

*Πολιτικός Επιστήμων
Πανεπιστημίου Αθηνών*